20/06/2019

Γεωργίου Μπαμπινιώτη: Η ηθική της γλώσσας στον Χρυσόστομο

/ Ορθόδοξες Προβολές

Του Γεωργίου Μπαμπινιώτη – Καθηγητού Γλωσσολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών

Εἶναι γνωστό ὅτι στούς Τρεῖς Ἱεράρχες ὀφείλεται κατ’ ἐξοχήν ἡ ὑπέρβαση τῆς ἀντιθέσεως Ἑλληνισμοῦ καί Χριστιανισμοῦ καί ἡ οἰκοδόμηση τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ ἰδεώδους. Εἶναι ἐπίσης γνωστό ὅτι οἱ τρεῖς Μεγάλοι Πατέρες τῆς Ὀρθοδοξίας καί ἀκαταγώνιστοι κήρυκες τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀπεδείχθησαν καί ἐξαιρετικῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἄνδρες ὑπῆρξαν.

Ὁ νεότερος ἀπό τούς τρεῖς Πατέρες τῆς Ὀρθοδοξίας (γεννήθηκε γύρω στό 350), καταγόμενος ἀπό τήν Ἀντιόχεια τῆς Συρίας, δηλ. ἀπό τήν Ἀνατολή κι αὐτός, μαθητεύει γιά λίγο στόν φιλόσοφο Ἀνδραγάθιο ἀλλά, κυρίως, σπουδάζει κοντά στόν φημισμένο ρήτορα Λιβάνιο (στόν ὁποῖο ἐμαθήτευσε καί ὁ Μέγας Βασίλειος).

Ὁ Χρυσόστομος- ἀντίθετα πρός τόν Βασίλειο καί τόν Γρηγόριο – εἶναι καί ὁ μόνος ἀπό τούς τρεῖς πού φοίτησε σέ Θεολογική Σχολή, στήν Σχολή τῆς γενέτειράς του Ἀντιόχειας, ὅπου φοίτησε κοντά στόν Καρτέριο καί Διόδωρο. Μέ τέτοιες σπουδές εἶναι φανερό ὅτι ὁ Ἰωάννης, ὅπως καί οἱ ἄλλοι δύο Πατέρες, ὁπλίστηκε μέ σπάνια γιά συγχρόνους του Χριστιανούς παιδεία, ἀπό τήν ὁποίαν καί βαθιά γνώση ἀπέκτησε καί κυρίως καλλιέργεια τοῦ νοῦ καί τῆς γλώσσας, πού ἀκονίστηκε στή φιλοσοφία καί στή ρητορική: ὁ Γρηγόριος διδάσκει ρητορική. Ὁ Βασίλειος καί ὁ Ἰωάννης ἐφαρμόζουν τή ρητορική στά δικαστήρια, ἀσκώντας ὅ,τι σήμερα θά ὀνομάζαμε δικηγορία. Καί οἱ τρεῖς τους σύντομα ἐγκαταλείπουν τό ἐπάγγελμα πού ἄρχισαν νά ἀσκοῦν, γιά νά ἀφοσιωθοῦν ὁλοκληρωτικά στόν λόγο τοῦ Θεοῦ, στήν ὀρθόδοξη πίστη καί διδασκαλία.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος εἶναι ἰδιαίτερα προσεκτικός ἕως ἐπιφυλακτικός πρός τίς «ἔξωθεν μαθήσεις». Φοβᾶται τίς παρεξηγήσεις πού μπορεῖ νά γεννήσει ἡ πρώιμη διδασκαλία τους στά παιδιά σέ σχέση μέ τά διδάγματα τῆς Ἐκκλησίας. Ἄς μήν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ κύρια σπουδή τοῦ Χρυσοστόμου ὑπῆρξε ἡ θεολογική καί λιγότερο-σέ σχέση μέ τούς δύο ἄλλους-ἑλληνική.

Ἀξιοσημείωτο, ἐν τούτοις, εἶναι ὅτι, ἄν ἕνας ἀπό τούς τρεῖς ὑπῆρξε πιό κοντά στόν ἑλληνικό λόγο καί ἐπηρεάστηκε περισσότερο ἀπό αὐτόν, ἦταν ἀκριβῶς ὁ Χρυσόστομος, γιά τόν ὁποῖο ὁ μεγαλύτερος κλασικός ὅλων τῶν ἐποχῶν, ὁ Γερμανός Ulrich von Wilamowitz, εἶχε πεῖ: « Εἶναι ἕνας γνήσιος Ἀττικιστής…. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς του, ἀκόμη καί οἱ πιστοί τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας καί οἱ συνεχιστές τοῦ Πλάτωνος, εἶναι βάρβαροι κακοτέχνες συγκρινόμενοι μέ αὐτόν τόν ἐκ Συρίας χριστιανό, ὁ ὁποῖος περισσότερο ἀπό τόν Ἀριστείδη ἀξίζει νά συγκριθεῖ ὡς πρός τό ὕφος μέ τόν Δημοσθένη…Πρέπει νά παραβάλει κανείς (τίς ὁμιλίες τοῦ Χρυσοστόμου) μέ τά Ὑπομνήματα τοῦ Πρόκλου στόν Πλάτωνα, γιά νά ἀντιληφθεῖ ποιός εἶναι στήν πραγματικότητα ὁ κληρονόμος τοῦ σωκρατικοῦ πνεύματος…Τό ἀττικό ὕφος τοῦ Χρυσοστόμου δέν εἶναι ἁπλῶς ἕνα μέσο πού τό διδάχτηκε, ἀλλά εἶναι ἡ ἁρμονική ἔκφραση μιᾶς ἀττικῆς ψυχῆς». (Die Griechische und Lateinische Literatur und Sprache, Berlin 1905, σελ . 212).

Ὁ ἱερός Χρυσόστομος, λοιπόν, περισσότερο μέ τό προσωπικό του παράδειγμα καί τήν ἀπαστράπτουσα στόν λόγο του ἑλληνική παιδεία δίδαξε, στήν πράξη, τήν ἀξία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἤξερε καλά ὁ διασημότερος ρήτορας τοῦ 4 οὐ αἰώνα καί δάσκαλος τοῦ Χρυσοστόμου, ὁ Λιβάνιος, ὅταν, στήν ἐρώτηση ποιόν θά ἤθελε γιά διάδοχό του, ἀπάντησε: «(Ἰωάννην), εἰ μή τοῦτον Χριστιανοί ἐσύλησαν »! (Σωζομενοῦ, Ἐκκλ. Ἱστορ. 8,2).

Εἰδικότερα, ὡς πρός τήν γλώσσα, τό νέο πού φέρνουν οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες καί περισσότερο ἀπ’ ὅλους ὁ Χρυσόστομος εἶναι, θά ἔλεγα, μία «ἠθική τῆς γλώσσας»:

ἡ χρήση τῆς γλώσσας ὅπως ταιριάζει στό ἦθος ἑνός χριστιανοῦ. Ζητήματα γλωσσικῆς παιδείας, τό θέμα τῆς ἄσκησης σ’ ἕνα γλωσσικό ἦθος καί τό μόνιμο πρόβλημα τῆς ἐξασφάλισης μιᾶς ποιότητας στή γλωσσική ἐπικοινωνία ἐπανέρχονται στά κείμενα τοῦ Χρυσοστόμου καί ἀποτελοῦν πηγή σοφίας ἀπό τότε μέχρι σήμερα. Θά σταθῶ ἐνδεικτικῶς σέ μερικά ἀπό τά γλωσσικά αὐτά μέ διδάγματα.

Ὁ Χρυσόστομος, πιστεύοντας στήν ἁγιότητα τῆς γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου (ἀφοῦ ἡ γλωσσική ἐπικοινωνία ὡς προσευχή εἶναι συγχρόνως καί ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεό) προτρέπει νά μή μολύνουμε τήν γλώσσα καί νά τή διατηροῦμε «ἀντάξια του Θεοῦ», στόν ὁποῖο ἀπευθυνόμαστε μ’ αὐτήν. Γιατί «ἡ γλώσσα ὡς προσευχή γίνεται τό χέρι πού ἀγκαλιάζει τά γόνατα τοῦ Θεοῦ»: «Μή δή καταισχύνῃς τήν γλῶτταν· ποίησον ἀξίαν τοῦ παρακαλουμένου Θεοῦ» (ΕΠΕ 11, 98). «Χείρ ἐστιν ἡ γλῶττα τῶν εὐχομένων καί δι’ αὐτῆς κατέχομεν τά γόνατα τοῦ Θεοῦ» (ΕΠΕ 11, 96).

Ὁ καλός ὁ λόγος, ἡ καλή κουβέντα στόν ἄλλο εἶναι εὐλογία· συχνά εἶναι καλύτερος ἀπό τό νά δώσεις στόν ἄλλον κάτι: «Εὐλογίας τήν γλῶσσαν ἔμπλησον, ἐλεημοσύνης πολλῆς. Ἔστι γάρ καί διά ρημάτων ἐλεημοσύνην ποιεῖν· κρεῖττον γάρ λόγος ἤ δόσις» (ΕΠΕ 11, 98-100).

Βαθύς γνώστης τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας ὁ Χρυσόστομος ξέρει καλά τί σημαίνει γιά τίς ἀνθρώπινες σχέσεις ὁ τρόπος πού μιλᾶμε ὁ ἕνας στόν ἄλλο, ἡ καλή ἤ κακή γλωσσική συμπεριφορά πρός τούς ἄλλους. Ὅλες οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις περνᾶνε μέσα ἀπό τήν γλώσσα καί τόν τρόπο πού ἐκφραζόμαστε. Ἔτσι ἡ γλώσσα, κατά τή ρήση τοῦ Χρυσοστόμου, γίνεται «βασιλικό ἅτι» νά πετᾶς ἤ καί «διαβολικό ὄχημα» πού σέ ὁδηγεῖ στήν καταστροφή. Κύρια εὐθύνη τοῦ καθενός μας, λοιπόν, εἶναι νά χαλιναγωγήσουμε τή γλώσσα μας, νά μετρᾶμε καί νά ἐλέγχουμε καλά τά λόγιά μας. Τή γλώσσα καί τά μάτια σου, μᾶς λέει ὁ Χρυσόστομος: « Ἐν χειρί γλώσσης ζωή καί θάνατος» καί «Ἀπό τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ καί ἀπό τῶν λόγων σου κατακριθήσῃ». Μᾶλλον τοίνυν τῆς κόρης φύλαττε τήν γλῶτταν. Ἵππος ἐστὶ βασιλικός ἡ γλῶσσα. Ἂν μέν οὖν ἐπιθῇς αὐτῇ χαλινόν καί διδάξῃς βαδίζειν εὔρυθμα, ἐπαναπαύσεται αὐτή καί ἐπικαθιεῖται ὁ βασιλεύς· ἄν δέ ἀχαλίνωτον ἀφῇς φέρεσθαι καί σκιρτᾶν, τοῦ διαβόλου καί τῶν δαιμόνων ὄχημα γίνεται (ΕΠΕ 11, 96-98).

Ἀπό τόν Ὅμηρο θυμόμαστε τή συχνά ἐπαναλαμβανόμενη φράση « ποῖόν σε ἔπος φύγεν ἕρκος ὀδόντων » (ποιά λέξη, ποιά λόγια ἄφησες νά βγοῦν ἀπό τό στόμα σου). Ὁ Χρυσόστομος παίρνει τή φράση αὐτή, τή συμπληρώνει μέ τό δικό του τρόπο καί δημιουργεῖ μία πολύ παραστατική εἰκόνα γιά τό πῶς ὁ Θεός ἔδωσε στόν ἄνθρωπο δύο στάδια ἐλέγχου τῶν λόγων πού βγαίνουν ἀπό τό στόμα του: τά

δόντια καί τά χείλη. Μ’ αὐτούς τούς δύο φραγμούς, κατά τόν Χρυσόστομο, μπορεῖ κανείς νά χαλιναγωγήσει τά λόγια του: « Διπλῷ τειχίῳ περιέβαλεν τήν γλῶσσαν ὁ Θεός, τῷ τῶν ὀδόντων διαφράγματι καί τῇ τῶν χειλέων περιβολῇ, ἵνα μή ραδίως καί ἀπερισκέπτως ἐκφέρῃ τά ρήματα τά μή προσήκοντα. Χαλίνωσον αὐτήν ἔνδον (ΕΠΕ 30, 538).

Ὁ Χρυσόστομος ἐπιμένει πολύ στό κακό πού μποροῦν νά κάνουν τά ἄκριτα λόγια, οἱ λεκτικές ἀπρέπειες καί ἐπιθέσεις, οἱ κακολογίες, οἱ δυσφημήσεις, τά γλωσσικά ἀτοπήματα ἑνός « ἀπύλωτου στόματος», πού λέει ἀπό παλιά καί μέχρι σήμερα ὁ λαός μας: «Ἀπώλοντο μή φυλάξαντες τά ἑαυτῶν στόματα» (ΕΠΕ 7, 298) καί «Τῆς ἀπώλειας τῆς ψυχῆς ἐστιν ἀρχή τό ἀφύλακτον ἔχειν στόμα» (ΕΠΕ 1, 562). Οἱ φράσεις τοῦ Χρυσοστόμου, μέ τήν ἀπαράμιλλη τέχνη τοῦ λόγου του, ἀκούγονται ἄλλοτε σάν ἀρχαῖα ἐπιγράμματα κι ἄλλοτε πάλι σάν λαϊκά ρητά ἤ παροιμίες. Τά σχόλια τοῦ Χρυσοστόμου (ΕΠΕ 30, 534-6): «Οὐδέν γάρ οὕτως ἐπιτήδειον ὄργανον πρός τήν ἀπάτην καί ἀπώλειαν ἡμετέραν ὡς γλῶττα ἀκόλαστος καί στόμα ἀθύρωτον».

Αὐτό πού θέλει νά περάσει στόν χριστιανό ὁ Χρυσόστομος εἶναι ἕνα « ἦθος τῆς γλώσσας», ἕνα γλωσσικό ἦθος πού πρέπει νά διέπει τή γλωσσική διαπαιδαγώγηση τῶν νέων: Ὄχι στίς διαβολές· ὄχι στίς ὕβρεις· ὄχι στά κουτσομπολιά, ὄχι στίς βωμολοχίες. Σεβασμό στήν ἱερότητα τῆς γλώσσας, εὐπρέπεια, σεμνότητα, διακριτικότητα: «Ρήματα παιδεύοντες τό παιδίον, φθέγγεσθαι σεμνά καί εὐσεβῆ. Μή τοίνυν ἔστω τάφος τό στόμα σου, ἀλλά θησαυρός (ΕΠΕ 5, 228). Παιδεύωμεν οὖν τήν γλῶτταν εὔφημον εἶναι· «παῦσον γάρ», φησί , «τήν γλῶσσάν σου ἀπό κακοῦ». Οὐ γάρ διά τοῦτο αὐτήν ἔδωκεν ὁ Θεός, ἵνα κατηγορῶμεν, ἵνα ὑβδίζομεν, ἵνα ἀλλήλους διαβάλλωμεν, ἄλλ’ ἵνα τόν Θεόν ὑμνῶμεν, ἵνα ταῦτα λαλῶμεν, ἅ δίδωσι χάριν τοῖς ἀκούουσι, τά πρός οἰκοδομήν, τά πρός ὠφέλειαν» (ΕΠΕ 24, 224).

Ὅπως εἶναι φανερό, ὁ Χρυσόστομος δέν ἀναφέρεται ἁπλῶς στήν ἀποφυγή αἰσχρολογιῶν καί ὕβρεων, σ’ ἕνα γλωσσικό καθωσπρεπισμό δηλ., ἀλλά σ’ ἕνα βαθύτερο «ἦθος γλώσσας», ὅπου δέν ἔχει θέση κάθε εἴδους γλωσσική ἀναξιοπρέπεια, εὐτέλεια ἤ παρεκτροπή.

Μιλώντας, ὅμως, γιά ἦθος καί ἠθική γλώσσας, ὅπως τή διδάσκει ὁ Χρυσόστομος ὁδηγούμεθα αὐτομάτως στό πρόβλημα τῆς γλωσσικῆς χαλιναγώγησης, τῆς γλωσσικῆς ἐγκράτειας καί αὐτοσυγκράτησης, στό πῶς μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νά ἐλέγξει τά λόγια του καί, δι’ αὐτῶν, τά νοήματα. Μέ ποιόν τρόπο μπορεῖ μέσω τοῦ «πῶς» νά δαμάσει τό «τὶ» στήν ὅλη γλωσσική ἐπικοινωνία του, ἐξασφαλίζοντας συγχρόνως αὐτό πού λέμε «ποιότητα λόγου». Οἱ σκέψεις τοῦ Χρυσοστόμου:

«Τόν ἠθικώτερον γυμνάσωμεν λόγον· παιδεύσωμεν τήν ἡμετέραν γλῶτταν χαλινόν

ἔχειν καί μή πάντα ἁπλῶς ἐκφέρειν τά ὑπό τῆς διανοίας· μή κακηγορεῖν τούς ἀδελφούς, μή ἀλλήλους δάκνειν καί κατεσθίειν. Τῶν δακνόντων τά σώματα χείρους εἰσίν οἱ διά λόγων τοῦτο ποιοῦντες».

Ποιός θά μᾶς προφυλάξει ἀπό τήν γλωσσική ἀκράτεια, ἀπό τήν ἀμετροέπεια καί ἀπό τά δεινά ποὺ αὐτή ἐπιφέρει; Ὁ λογισμός, ἡ σκέψη καί ἡ περίσκεψη, ἀπαντᾶ ὁ Χρυσόστομος. Τά λόγια τοῦ Χρυσοστόμου: «Τίς δ’ ἄν γένοιτο φυλακή ἄλλη ὁ λογισμός (...); Τοῦτον στῆσον πυλωρόν καί φύλακα καί οὐδέποτε ἀνοίξει τήν θύραν ταύτην ἀκαίρως, ἄλλ’ εἰς καιρόν καί ἐπί κέρδει καί μυρίοις ἀγαθοῖς (ΕΠΕ 7, 302).

Γιά νά προσθέσει στοχαστικά ὁ σοφός Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας πώς καί ἡ σιωπή ἔχει τή θέση της στόν ἄνθρωπο. Εἶναι κι αὐτή τρόπος ἐπικοινωνίας καί μάλιστα ἰδιαίτερα δηλωτικός καί ἔντονος: «Ἔστι γάρ ὅτε ἡ σιγή μᾶλλον ὠφέλησε λαλιᾶς, ὥσπερ καί λαλιά μᾶλλον σιγῆς. Διά δή τοῦτο καί ὁ σοφώτατος ἐκεῖνος ἔλεγε : «Καιρός τοῦ σιγῆσαι καί καιρός τοῦ λαλῆσαι (...)» καί πιό ἐπιγραμματικά: «τότε γάρ δεῖ φθέγγεσθαι μόνον, ὅταν τῆς σιγῆς τά λεγόμενα χρησιμώτερα ᾖ» (ΕΠΕ 7, 296).

«Ὁ τήν γλῶτταν χρυσορρήμων» Ἰωάννης, ὁ πνευματικός αὐτός κολοσσός, δέν ἐπιβλήθηκε μόνο γιά τή δύναμη τῆς σκέψης του καί τά ἀπαράμιλλα διδάγματα τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητας πού συνέλαβε, ἀλλά καί γιά τή βαθιά γνώση καί δημιουργική ἀξιοποίηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Σπάνια ἡ θεολογική πένα ἔφθασε σέ τόσο ὑψηλό ἐπίπεδο ἐκφραστικῆς δύναμης εἴτε στίς εὐχές τῆς Θείας Λειτουργίας εἴτε στήν ἐξήγηση τῶν Εὐαγγελίων εἴτε στίς καθαρά θεολογικές πραγματεῖες του. Ἡ εὐστοχία τῶν λέξεων πού χρησιμοποιεῖ στόν δύσβατο χῶρο τῶν χαρακτηρισμῶν καί ἰδιοτήτων, δηλ. στό χῶρο τοῦ ἐπιθέτου, ἰδίως στίς ἀναφορές στά πρόσωπα τῆς Τριαδικῆς θεότητας, δείχνει τό μέγεθος τῆς γλωσσικῆς του ἱκανότητας. Τό ἴδιο παρατηρεῖται καί στή δημιουργία νεολογισμῶν πού ξεπερνοῦν τά ὅρια τῆς συμβατικῆς γλώσσας. Ὅμοια κινεῖται καί στόν καθοριστικό γιά τήν ἐπικοινωνία χῶρο τοῦ ρήματος. Καί βέβαια ὅλα αὐτά συνδυασμένα μέ τό χάρισμα τῆς ποιητικότητας τοῦ λόγου, τή δύσκολη τεχνική τοῦ ρυθμοῦ, τό παιχνίδι τῆς συνηχίας, τήν ἀξιοποίηση τοῦ συντακτικοῦ παραλληλισμοῦ καί τῆς μεταφορᾶς πού κάνουν τόν λόγο ἑλκυστικό παράλληλα πρός τόν λεπτό διανοητικό πλοῦτο καί τήν ρώμη τῶν ἐπιχειρημάτων του, ὅταν χρειάζεται νά ὑποστηρίξει δογματικά θέματα.

Ἡ γραφή, τό ὕφος καί ἡ ποιότητα τοῦ χρυσοστομικοῦ λόγου συναγωνίζονται τή δυναμικότητα τῆς γλώσσας τοῦ Παύλου καί τήν ποιητικότητα τῶν στίχων τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.

Χρυσοστομικὸ Συμπόσιο, Ἐκδόσεις Ἀποστολικὴ Διακονία – Χρ.Έκδοσης: 2007

Εκ του ιστοτόπου Ενορίας Ιερού Ναού Αγίας Ζώνης Πατησίων agiazoni.gr